

УМОВИ ЗБЕРЕЖИН ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНОГО ЖИТЛА СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Божинський Н. І., аспірант кат. дизайну архітектурного середовища
Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури

Анотація. В статті розглянуто сьогочасні умови збережин народнього житла Східної України; досвід його відтворин.

Ключові слова: народне житло, предметно-просторове середовище, збереження, народні традиції.

Аннотация. Божинский Н. И. Условия сохранения предметно-пространственной среды народного жилья Восточной Украины. В статье рассмотрены сегодняшние условия сохранения народного жилья Восточной Украины; опыт его воссоздания.

Ключевые слова: народное жилье, предметно-пространственная среда, сохранение, народные традиции.

Annotation. Boginsky N. I. Conditions of saving of folk habitation of the East Ukraine. What condition of folk habitation of the East Ukraine is saved today is spoken about in the article. It's about experience of the reconstitution of folk habitation.

Keywords: folk habitation, subject-spatial environment, saving, folk traditions.

Актуальність теми. Впродовж ХХ ст. в Україні знищено комплекс самовідновчого народнього будівництва, підірвано демографічний розвиток українців. Ті залишки традиції, що ще існують, перебувають у кризі. Поодинокі рештки й узірці народнього будівництва швидко зникають. Дослідити цей процес і зупинити його – це важливе завдання науковців-архітекторів.

Зв'язок роботи з важливими науковими й практичними завданнями. Розвідку зроблено відповідньо до плану науково-дослідницької роботи Харківського державного університету будівництва й архітектури; вона перебуває в колі наукових дослідин катедри дизайну архітектурного середовища, що приділені проблемам реабілітації та збережин пам'яток архітектури.

Аналіз останніх публікацій. Серед досліджень народного житла розглядали також його національні традиції та збереженість; це зокрема, Войтович В., Шевченко Є., Пономарьов А. тощо. Наукову роботу з її вивчин провели доктори архітектури В. П. Самойлович, Ю. Ф. Хохол, кандидат історичних наук Т. В. Космина. Треба відзначити працю Ю. І. Химича, що робив, зосібна, малюнки інтер'єрів хат. Українську народню архітектуру досліджували архітектори, науковці й аматори, що переймалися тим, як її зберігати й розвивати. В часописі «Народня творчість та етнографія» нещодавно з'явилось кілька дописів, присвячених народньому житлу [напр., 8, 10].

Проте більшість розвідок були описовими, тільки найсвогочасніші дослідники почали підходити до традицій у українській архітектурі системніше. Хоча й глибші дослідження не досить пов'язані з дальшим розвитком традицій у сьогочасній архітектурі.

Мета дослідження: дослідити сьогочасні умови збережин народного житла Східної України.

Відповідно до цілі поставлено такі завдання:

- дослідити умови збережин народного житла

- ситематизувати сьогочасні проблеми в царині народного житла Східної України, окреслити досвід його відтворин

Об'єкт дослідження – українське народне житло.

Предмет дослідження – умови збережин предметно-просторового середовища народного житла Східної України.

Стаття виконана за планом НДР ХДТУБА.

Результати дослідження.

На початку ХХ ст. традиційне народне житло ще добре розвивалося й функціювало по всіх українських землях. Матеріяли, способи будівництва були природньо розподілені по відповідних кліматичних зонах. Технологічні винаходи й удосконалення займали відповідне до своїх призначин місце в традиційній будівельній системі народного житла.

Тоді ж етнограф, антрополог Хв. Вовк видає свою засадничу працю «Студії з української етнографії та антропології». В цій роботі професор Вовк докладно й обсяжно описав чи не весь народній побут тодішньої України.

Проте, вже тоді дослідникам доводилося відстежувати певні, з погляду традиції, неприродні явища, штучні процеси, що міняли традиційне середовище на безлице й уніфіковане. Наприклад, цукроварні, шахтарські селища та інші подібні об'єкти змінювали зформовані традиційний красвид і предметно-просторове середовище на гірше.

В кінці й одразу після Першої світової війни (1914-1918 рр.) становище з народнім житлом у розглядуваному сенсі гіршало. Як повідомляють свідки й документи тих часів, народне житло масово знищувала війна. Цілі села й комплекси споруд спалено, так само як і численні гектари лісогосподарчих ресурсів.

Війна 1917-1924 рр. принесла ще більше руйнувань, спалених сіл, смертей мирної людности. Врешті, прихід нової (радянської) влади, з її новими всебічними структурними перетвореннями, підірвав природній, традиційний розвиток народного житла.

Бачачи обсяжні зміни, що розпочалися тоді, архітектори поспішали обміряти й описати те, що залишилось. Наприклад, дуже цінна в цьому сенсі робота С. А. Таранушенка – «Старі хати Харкова» (Харків, 1922 р.). У ній він подав обміри й малюнки найхарактерніших хат старого Харкова, що натовді збереглися.

Відтак два голодомори початку ХХ ст. (1921, 1933 рр) не тільки зменшили кількість людности. Існують свідчення того часу від безпосередніх виконавців про планові руйнації традиційного народного житла, зокрема на Харківщині. На кінець 1930-х рр. у Східній Україні зменшилася кількість української людности, й відповідно до повищого, взірці народного житла були вже нечисленні й невисокі якістю.

Друга світова війна (1941-1945 рр.), фактично пройшовши фронтом туди й назад по Лівобережжю України, мало що залишила з житлового фонду на цих теренах узагалі, не кажучи вже, власне, про народне житло.

Нові ж будівельні норми геть унеможливлювали зводити традиційні споруди народнім способом (так триває й досі). Себто, відтворити повноцінне народне житло законним шляхом майже неможливо.

У 1960-х рр. набули широкого розповсюдження так звані «фінські» будинки (споруди швидкого монтування з готових первнів (елементів)). По Східній Україні й тепер їх дуже часто можна побачити – подекуди вони зовсім заступили звичайний тип народного житла.

Натепер на теренах Східної України поодинокі зразки народніх традиційних жител швидко зникають. Мало не кожен колишній колгоспник може «похвалитися» досвідом демонтажу чи руйнації традиційного народного житла. Й навпаки – як зводити таке житло – знають тільки одиниці зі старших людей. Використовувати ж традиційні способи й матеріали до будівництва – й тепер залишається поза законом. Старші майстри доживають віку, не передаючи досвіду наступним поколінням.

У такому становищі новітнім дослідникам народного житла доводиться стикатися з тим, що предмет їхнього дослідження в природніх умовах дуже важко знайти взагалі.

Архівні обміри й записи попередніх сторіч незабаром можуть стати єдиним джерелом дослідін українського народного житла.

Останнім часом у наукових виданнях почали виходити статті, що фіксують і описують узірці народного житла, що вони повсюдно стали рідкістю. Нажаль, місцеві мешканці мало знають про народню традицію й цінність збережених реліктів. Через те вони руйнують і переробляють їх на своє увяління про красу.

Відповідно, відсутність народніх майстрів і необізнаність мешканців не дозволяє належно підтримувати навіть те традиційне народне житло, що

збереглося. В профільних навчальних закладах як будівельників так і архітекторів майже зовсім не вчать, як поводитися з таким типом споруд. Зазвичай вони безповоротно спотворюються або знищуються взагалі.

Українське народне житло має в собі певні принципи, закони. Щоб відтворити його, недосить просто збудувати геометричну копію, чи просто використати якийсь місцевий будівельний матеріал. До того ж при цьому виникає низка труднощів – пожежна безпека, «тіснота», економічна доцільність, тощо. Завдання сьогоденних архітекторів (тих, що переймаються народним житлом) якраз і полягає в розв'язку цих проблем. Адже справа відродити добрі й корисні традиції варта цього. Це, зокрема, допоможе просто використовувати ці традиції та принципи в сьогочасному житловому будівництві, просвічувати населення, реставрувати зруйноване народне житло, науково вивчати й розробляти відроджені традиційні технології.

Попит на такі речі зростає з багатьох причин. Так само як і кількість звертань до теми традиційного народного житла.

Так, наприклад, до наступних змагань на честь борця Івана Піддубного хочуть відреставрувати його родинну садибу. Під час нещодавнього перебутку делегації з Чернобаївщини в кубанському місті Сїську, де поховано борця, знайдено фотографію його сестри біля хати, в якій мешкав і Іван. Краєзнавці дослідять точний розмісток хати й відтворять її такою ж самою, як на світліні.

В Шевченківському національному заповіднику в Каневі впорядковують «Тарасову хату», щоб вона в усьому була схожа на стародавню. Задля цього заготовленою соломою – давніми методами, що передаються «від батька до сина» – перекивали мазанку. Старий дах музею протікав, а на нову стріху бракувало грошей. Тому традиційну солому замінили на рубероїд. До музею в Каневі приїхали колеги зі столичного осередку народознавства «Козак Мамай», щоб безкоштовно повернути Тарасовій хаті автентичного вигляду. Солома на Тарасову хату – з Чернігівщини. Спочатку її доправили до Києва, щоб підготувати матеріал для покрівлі, а вже потім зі столиці – до Канева.

У Сосниці, батьківщині режисера О. Довженка теж нещодавно відновлювали стріху на його хаті-музеї. Кореспондентка газети «Хрещатик» «закарбувала» рештки цього колись повсюдного будівельного звичаю. На перетині вулиці й провулку імени Довженка – тин з перелазом і стежка до хати-музею. Кореспондентка спостерігала, як два літніх чоловіки перекивали соломою дах. Володимир Некипільий та Іван Титовченко приїхали до Сосниці з Мени; знайти таких майстрів було нелегко. Володимир Трохимович навчився цього важливого фаху від діда. Він в'яже золоті снопи, щільно припасовує одне до одного, підрізує стріху, чеше, щоб не затікало в дощ. Сільські майстри подбали й про послання до наступників, поклавши в пляшку записку з власними координатами й цигарку. Ці подробиці важливі, щоб відтворювати традиційні будівельні процеси. Закладини цигарки наводять на паралелі з закладинами хати, де відповідно клали гроші під кутами.

Директор музею – Любов Наконечна, зазначає: «Хати́на, про яку з такою любов'ю писав Довженко – про неї згодом Олесь Гончар скаже: «Звичайна селянська хата, а входиш до неї, мов у Храм». Нажаль, на сьогодні справжня народна традиційна хата є великою рідкістю, так само, як і старовинні храми.

В Полтаві на вул. Фрунзе нещодавно створено традиційну хату. Проте, на жаль, із надто новим трактуванням – на даху іншого будинку. Хазяїн, відомий майстер з обробки каменю Юрій В'ялий, пояснив навіщо піднімати хатину на височину. «Як бачите, місця у дворі замало, ледве для котеджу вистачило». А мати таку хату, в якій жили прадіди, йому дуже хотілося. Зрозуміло, не легко далась ця будова. В цю глинобитну споруду було вкладено більше, ніж у цегляний котедж (на його даху й збудували хату). Довелось усі матеріали підносити на десятиметрову висоту. Та були й інші складнощі. На землі хату будувати простіше – закласти якісь підмурки й робити стіни, тощо.

Довелось закріплювати стіни й дах на потужних дубових колодах. Будували давнє житло майже за всіма вимогами й правилами, якими керувалися прашури. Стіни викладали з глини, втепленої очеретом. Для даху теж використали очерет. Старого майстра, який ще не забув, як такі дахи класти, знайшли й запросили з Малої Перещепини. Два тижні знадобилося майстрові, щоб накрити хату не якоюсь черепицею чи «шифером», а очеретом, здатним захистити помешкання взимку від морозу, а влітку від спеки.

З аналізу відтворин народних традиційних жител на Східній Україні видно, що, на жаль, поки що таке будівництво залишається «оказійним» і далеким од масового. Проте попит на нього є. Але задовольняють його часто або «кичем» або пародіями на чужинецьке традиційне житло (іноді якогось «загального» стилю «Етно» з яскравими африкансько-індіанськими рисами). А слід би було взоруватися на своє.

Перспективи дальших досліджень у цьому напрямку. В дальшій роботі треба системніше описати стан народнього житла, віднайти способи його віднови. Скласти реєстри збереженого натеper традиційного житла. Розслідити досвід будівництва в цьому напрямі, його проблеми. Також слід звернути увагу на досвід відтворин традиційного житла в наш час, з'ясувати як воно узгоджене з народніми звичаями. Оскільки широко розповсюджене це явище.

Висновки.

З'ясовано, що наразі вмови збережин народнього житла Східньої України незадовільні. Традиційне будівництво перебуває в глибокій кризі. Причини полягають як у попередній руйнації традицій народнього будівництва, так і в сьогочасному стані свідомости широких кіл суспільства.

Розглянуто, що відтворюють народне житло зазвичай у рідкісних випадках – музеях, унікальних спорудах і в приватних садибах окремих ентузіастів. При цьому цілком відсутня нормативна база традиційного будівництва. Будувати народне житло традиційним способом (із відповідними матеріалами, технологіями й нормами) фактично «заборонено».

Література:

1. Студії з української етнографії та антропології. / Вовк Х. – К.: Мистецтво, 1995.
2. Народня деревообробка в Україні / Шевченко С. – К.: «Артанія», 1997.
3. Культура й побут населення України / Наумко М. та інші – К.: Либідь, 1993.
4. Українська минувшина / Пономарьов А. та інші – К.: Либідь, 1994.
5. Сумцов М. Ф. «Слобожане. Історико-етнографічна розвідка». – Х.: Акта, 2002.
6. Шевченко С. І. «Народня деревообробка в Україні. Словник народньої термінології» – К.: «Артанія», 1997.
7. Воропай О. «Звичаї нашого народу», К.: АВТП «Оберіг», 1993.
8. Артюх А., Васянович О. та ін. «Етнографічна експедиція на Харківщину й Луганщину», «Народня творчість та етнографія», №6, 2007.
9. Д. П. Де ля Фліз. Альбоми. – Том 1. – К., 1996.
10. Гудченко З. «Традиційне будівництво на Малинщині», К.: Нар. творчість та етнографія. – 2006. – № 3.
11. Таранушенко С. А. «Старі хати Харкова». – Х., 1922.
12. Самойлович В. П. «Українське народне житло (кінець XIX – початок XX ст.)» / Академія наук УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Музей народньої архітектури й побуту Української РСР, – Київ: Наукова думка, 1972.
13. Роман Сухан, Ігор Присяжний, 5 канал 29.09.2006 <http://www.vox.com.ua/data/announce/2006/09/24/oleg-skrypka-ya-dumayu-scho-na-maidan-my-vzhe-ne-vyidemo-tomu-scho-tse-bude-vzhe-nekonstruktyvna-syla.html>
14. Чорней Юрій, «Музейники перекинуть хати соломою», №192 (23.08.2006) – ЛЬВІВ, <http://gpu-ua.info/index.php?id=126650>
15. Кульова Віра. “Палкий юнак і сива голова...”, “Хрещатик”, №132 (2535), п’ятниця, 10 вересня 2004.
16. Інформаційний бюлетень №1/2006 “Щодо можливості використання очерету для покриття дахів” 27.01.2006. http://www.infobud.com.ua/derg_bud/detail.php?ID=3496

Надійшла до редакції 26.03.2009